

RECHT-DOEN op de grenslijnen van macht (Vikky Reynolds)

Een kleine eigen nota om te starten

Hoe dankbaar ook dat ik na al die jaren mijn werk nog steeds met overtuiging doe, steeds vaker bekruipt me de vraag of we als hulpverleners kunnen volstaan met ons werk achter ons bureau of in onze gesprekskamer. Steeds meer en uitdrukkelijker heb ik het gevoel dat we als gemeenschap ook een bijkomende, maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben die verder gaat dan het signaleren van pijnpunten of het vragen van aandacht. Dit maakte dat Reynolds woorden, wanneer ik ze las, sterk resoneerden.

Inleiding

Reynolds' werk stoelt op activisme voor sociale rechtvaardigheid en gemeenschapswerk / therapie. Voor haar is het aan ons als werkers om bruggen te bouwen om de mensen met wie we werken te ontmoeten in relaties van waardigheid en respect. Zij wil uitdrukkelijk vermijden machtsmisbruik te repliceren in haar eigen werk en leven. Haar werk ziet ze als verregaand samenwerkingsgericht. Ze geeft een sociaal-culturele situering van zichzelf: Iers-katholiek, uitgebreide familie en gekozen familie, herkomst uit de werkende klasse, activiste en deel van die gemeenschap.

Ze werkt met mensen in de marges van de samenleving, met mensen die onderdrukt zijn, uitgebuit en gediscrimineerd worden, én met werkers die met die mensen werken. We hebben het dan over mensen die in gemedicaliseerde termen getraumatiseerd, psychisch ziek en verslaafd worden genoemd. Vanuit politieke hoek, stelt Reynolds, wordt hun menselijkheid ontkend.

Hierin klinkt haar uitgangspunt door dat gemeenschapswerk een politiek karakter heeft; Reynolds wijst objectiviteit en neutraliteit af, alsook het soort professionalisme dat activisme monddood maakt. Ze drukt werkers op het hart kritisch te zijn voor agressieve en misbruikende professionele taal die structureel geweld verbergt onder de zogenaamd neutrale taal van verslaving, trauma, mentale ziekte; dit is taal, stelt zij, die uitgaat van een individueel 'gebroken zijn', en die daarmee de maatschappelijke context van bv armoede, alsook de cis/hetero-normering en verkrachtingscultuur, verbergt. Reynolds weigert mensen te vragen of aan te moedigen zich aan te passen aan hun geïndividualiseerde levens van onderdrukking en lijden, en zij weigert mensen vanuit professionele imperatieven te vertellen hoe zij dienen te leven. Rechtvaardigheid, stelt zij, vraagt dat we samen de maatschappij herstructureren en onderdrukking tegengaan.

Een belangrijke referentie is de rechtvaardigheidsgebaseerde therapie van Waldegrave & Tamasese (1993).

Trauma als term bv is een gemedicaliseerde term die geweld en lijden verhult, door wetenschappelijk afstand te nemen en door objectiviteit. De impliciete suggestie is eerder persoonlijke verantwoordelijkheid, alsof het vooral over persoonlijke krachten en veerkracht gaat, eerder dan structurele verdrukking. Ervaringen, benoemd als trauma, kunnen vaak beter worden verstaan als exploitatie en verdrukking, geworteld in de politieke ongelijkwaardigheden, eigen aan onze onrechtvaardige maatschappijen. De sociale structuren die dit mogelijk maken lijken we dan niet in vraag te moeten stellen: denk aan het criminaliseren van dakloosheid, de suggestie dat trauma, verslaving, 'krankzinnigheid' een kwestie van verbrodde identiteiten zijn.

De context van het globale kapitalisme en de neoliberale politiek dienen goed begrepen te worden, waardoor we makkelijker kunnen zien hoe we tekortschieten als werkers in systemen, ontworpen om mensen uit te buiten die gemarginaliseerd en verdrukt zijn, t.v.v. geprivilegieerde anderen.

Afstandelijke en objectiverende taal ontkent onze collectieve verantwoordelijkheid om de sociale

structuren te wijzigen die deze verdrukking en dit lijden mogelijk maken, en de sociale context te veranderen waarbinnen pijn wordt geïndividualiseerd.

Als werkers dienen we cliënten uit te nodigen om verantwoordelijkheid te nemen waar ze ook daadwerkelijk keuzes hebben en toegang tot macht. We werken dan met hen samen om veranderingen in relatie tot hun lijden te bewerkstelligen waar zij voor kiezen. Voor wat *maatschappelijk* begrepen dient te worden maken we ze echter *niet* verantwoordelijk. Als werkers dienen we de macht te gebruiken die wij hebben om de sociale contexten bij te sturen waarbinnen lijden en structureel geweld zich voordoen.

Uitgangspunten van R's werk zijn...

- Het gedrag van mensen heeft zin.
- Mensen zoeken veiligheid.

Dit sluit aan bij het werk van Janice Abbott: waar vrouwen maatschappelijk gezien vaak verantwoordelijk worden geacht voor het gewelddadig gedrag van mannen, zoekt zij naar de zinvolheid van het gedrag van vrouwen, en hoe vrouwen proberen hun kinderen veiligheid te bieden. Als er zo wordt gewerkt, ontstaan er echte ontmoetingen, en worden daden van verzet zichtbaar als getuigenis van de intelligentie, kracht en moed van mensen.

3 artikels...

- Hoe zich te verzetten tegen wat burnout wordt genoemd bij werkers.
- Dichterlijk verzet tegen marteling.
- Supervisiewerk dat ethiek centraal stelt / solidariteitssupervisie die van een collectief ethisch standpunt uitgaat.

(Hieronder enkel de samenvatting van het eerste artikel...)

Verzet tegen burnout van werkers door 'Recht te doen'

In haar superviseren van werkers die zich tegen burnout verzetten, probeert R een brug te slaan tussen de werelden van activisme en van therapie en gemeenschapswerk, werkend vanuit het principe van sociale rechtvaardigheid, uitgaand van solidariteitspraktijken en van een ethiek van verzet. Solidariteit, stelt ze, gaat verder dan het benoemen van onderdrukkingen en onderdrukkers. In dit artikel geeft ze een eigen analyse van burnout, én stelt ze een benadering voor om zich tegen burnout te verzetten: ze gaat uit van de spirituele pijn die het ons als werkers kost als we ons gedwongen voelen te werken op manieren die tegen onze ethiek ingaan.

Het idee 'burnout' daarentegen gaat uit van het individu, van het persoonlijke dat zou maken dat we al dan niet bestand zijn tegen dit werk. Het gegeven 'burnout' zegt voor Reynolds meer over de maatschappij dan over het individu: het probleem ligt niet in onze hoofden of harten, maar heeft te maken met contextueel onrecht; uiteraard kunnen we pijn ervaren in het werk, in die mate dat we een werk, al dan niet tijdelijk, dienen te verlaten. Volgens R kan een focus op pijn en moeilijkheden in het werk verhullen wat dat werk *toevoegt* aan onze en andermans levens. Uiteraard, stelt zij, is zelfzorg op zijn plaats, zodat we aanwezig kunnen zijn bij onze cliënten, hun lijden centraal kunnen plaatsen, en hoop kunnen inbrengen. Zelfbeschuldiging en beschuldiging van onze cliënten echter is voor R een brug te ver: werkers horen zich niet schuldig te voelen voor burnout, noch dienen zij het gevoel te krijgen dat cliënten hun dat aandoen. We kunnen zover gaan dat we het gevoel krijgen verantwoordelijk te zijn voor *alle* menselijke nood. Duurzaamheid echter vergt een balans van verantwoordelijkheid en macht: we kunnen slechts verantwoordelijk zijn binnen de grenzen van onze macht.

Wat in R's ogen in de eerste plaats schade veroorzaakt zijn de onrechtvaardigheden waar cliënten onder lijden, ons getuige zijn daarvan als werkers, en ons frustrerend onvermogen om de onrechtvaardige structuren in de maatschappij waarbinnen onze cliënten leven te veranderen. Volgens de Public Health Agency of Canada zijn er twaalf determinanten van gezondheid: de eerste is inkomen en sociale status. Zelfzorg kan hier geen antwoord op bieden; het creëert bijvoorbeeld niet *meer* degelijke woningen. Zelfzorg voorschrijven als de manier om burnout te bestrijden legt de last van werken in onrechtvaardige contexten bij de individuele werker.

Reynolds meent m.a.w. de schade die werkers oplopen te mogen begrijpen vanuit spirituele pijn en isolatie. 'Spirituele pijn' wijst dan naar de discrepantie tussen wat respectvol en menselijk voelt enerzijds en de manier anderzijds waarop contexten van ons vragen om de overtuigingen die ons tot therapie en/of gemeenschapswerk brachten te verraden. Sociale structuren en gebrek aan middelen dwingen werkers om te werken op manieren die tegen hun eigen ethiek ingaan: concreet bv wanneer werkers mensen moeten vragen om zich aan te passen aan onderdrukkende omstandigheden, zoals armoede, racisme en geweld, wanneer we hard werken en geen effect zien. Gevolg is dat we ons dan makkelijk incompetent, uitgeput, geïsoleerd en gedesillusioneerd kunnen gaan voelen. Daarin zien we dan tevens het mechanisme van isolatie aan het werk. Deconstructie (Derrida, Foucault) biedt mogelijkheden om deze inspanningen te onderbouwen.

Waar het in de eerste plaats om draait is dus het sociale. Het probleem vraagt sociale en politieke bereidheid, middelen, collectieve actie, en collectieve verantwoordelijkheid. De beschreven maatschappelijke omstandigheden betekenen een appel aan werkers om uit de neutraliteit te stappen, ethiek voorop te stellen en activisme te integreren in hun manier van zijn, om de status quo uit te dagen en politieke thema's aan te kaarten.

Hoe onze macht te gebruiken om de reële omstandigheden waarin mensen leven te veranderen? Hoe de constructen van neutraliteit, objectivisme en niet betrokken professionalisme problematiseren en bekritisieren? Neutraal blijven tegenover armoede, seksueel misbruik, foltering is op zich een politieke positie die de status quo ondersteunt.

Reynolds' antwoord is dus collectief en relationeel, vanuit een geest van solidariteit, en vanuit een ethiek van 'Recht-doen' die cliënten, werkers, gemeenschappen en de maatschappij omarmt, uiteindelijk gericht op de co-creatie van wereld-democratie, die de waardigheid, de onderlinge verbondenheid en duurzaamheid van leven in alle domeinen respecteert - ook ecologische, niet-menselijke culturen - en die een levensondersteunende levensstijl aanmoedigt die bronnen niet overmatig belast en geen mensen uitbuit. Ecologische én sociale rechtvaardigheid dus. (Shiva) Dit 'Recht-doen' maakt dat we ons collectief verlangen kunnen begrijpen als meer dan verzet tegen de schade die ons werk ons berokkent (overdracht van en secundair trauma, empathic stress disorder, compassion fatigue).

Wanneer we als werkers zelf grenzen van cliënten overschrijden, kan de neiging van andere werkers zijn om zich solidair te tonen, ten koste van de cliënt. In dezelfde lijn ligt de behoefte om de relaties in teams harmonieus te houden door altijd beleefd te blijven: we verkiezen dit boven kritiek die kan leiden tot rechtvaardiger relaties. Dit helpt echter niet de werker die spirituele pijn ervaart. Reynolds moedigt aan om ons bewust te zijn en te blijven van spirituele pijn, om er dichtbij te blijven.

Reynolds' begrip van solidariteit is afgeleid van activistische tradities betreffende collectieve ethiek, zoekend naar verbindende praktijken van verzet tegen onderdrukking: rechtvaardige manieren van zijn bestaan in onderlinge verbondenheid; we horen dit werk samen te doen in een geest van solidariteit en samenwerking. Hierbinnen kan kritiek, mits voldoende vertrouwen, worden verwoord en beantwoord op een verantwoordelijke manier. Het gaat hier dus niet om verwijt en beschuldiging.

Solidariteit vraagt ons ons te verbinden met het werk van anderen, waardoor het mogelijk wordt ons collectieve werk te ervaren als doenbaar en duurzaam: hoe te handelen in solidariteit dus om collectief gedragenheid te ervaren. Zo kunnen we burnout weerstaan. We voelen ons gedragen in ons werk wanneer we in staat zijn ons te engageren, hoop te blijven ervaren, en ons blijvend nuttig te voelen voor onze cliënten. We willen ons levend voelen, open voor transformatie en nuttig voor mensen die we op ons levenspad ontmoeten, in betaald en in onbetaald werk.

- Hoe blijven we verbonden met onze levendigheid?
- Hoe blijven we verbonden met onze collectieve ethiek?
- Hoe handelen in solidariteit, zodat in ons collectief werk en in onze levens de geest van rechtvaardigheid levend blijft?
- Hoe de onrechtvaardige structuren die mensen onderdrukken te veranderen?
- Wat betekenen rechtvaardigheid en rechtvaardige praktijk in een maatschappij die rechtvaardiger is voor sommigen dan voor anderen?

Relaties en opgebouwde solidariteit die we hebben gecreëerd, opgebouwde deskundigheid en kennis, ook degene die cliënten ons bieden, zijn onvervangbaar, en zijn door burnout simpelweg niet meer beschikbaar voor de gemeenschap.

Aandachtspunten in functie van duurzaamheid

- Werk kan in sommige contexten niet worden afgemeten aan al wat dient te gebeuren. Soms is op een bepaald moment 'nee' zeggen noodzakelijk.
- Reynolds moedigt mensen aan om pauzes en vakantie te nemen, om overuren te weigeren, en om mekaar daar op aan te spreken. Duurzaamheid mogen we beschouwen als verantwoordelijkheid naar onze cliënten toe.
- Diversiteit van werk, georganiseerd vanuit het beleidsniveau.
- Erkenning en zelferkenning om het 'uitzonderlijke werk' dat we doen daarentegen voedt vergelijking en competitie, en de sociale constructie van hiërarchieën van pijn. (Jonathan Shay noemt dit 'pissing contests': wiens pijn is meer waard?)

Als werkers riskeren we ons sterk in te zetten en mensen aan te moedigen om zich aan te passen aan levens van armoede en verdrukking, of we kunnen onze verwijten op de betrokken maatschappelijke organisaties richten, terwijl een belangrijker verantwoordelijkheid ligt bij de gemeenschap als geheel. We kunnen in de val trappen mensen zelf onrecht te doen in ons werk. Eveneens een risico is dat we toegeven aan cynisme, en de verantwoordelijkheid om zaken te veranderen afzweren, wat maatschappelijk verzwakkend werkt: het ongeloof kan bv ook naar andere werkers toe gecommuniceerd worden. We dienen ons te richten op wat *is* en dienen redelijke hoop te creëren, niet gefocust op 'hoe het zou moeten zijn'. Hoe actie te ondernemen om meer in lijn met onze ethiek te kunnen werken.

Paolo Freire: 'De ontmenselijking die voortkomt uit een onrechtvaardige orde is geen reden tot wanhoop, maar voor hoop, leidend tot het voortdurende streven naar de menselijkheid die wordt ontkend door onrechtvaardigheid.'

Een gevoel dat ons werk ertoe doet zorgt voor duurzaamheid. Vraag is hoe het effect van ons collectieve werk kan worden gemeten? En wordt het als waardevol gezien?

We herstellen en co-creëren waardigheid: waardigheid is iets wat tussen ons als mensen gebeurt. Belangrijk, zeker met mensen die zich in de marges van de samenleving bevinden, is dat er rijkere verhalen kunnen tot stand komen over wie ze verkiezen te zijn, over wat voor hen mogelijk is te zijn, en om de kleine belangrijke partjes tot hun recht te laten komen die vertellen wie ze ook al zijn

geweest.

Hoe meet en traceer je zaken als...

- Voor mensen in death row kan het gevoel verschil maken dat iemand je zal missen.
- Voor jongere meiden kan het belangrijk zijn veiliger of voldoende veilige manieren van zijn te vinden, zonder dat dit impliceert dat ze verantwoordelijk zijn voor het geweld van mannen.
- R schrijft over 'Unhappening', zaken die *niet* gebeuren, bv een jonge man die niet langer participeert in overlevings-sekswork, of de persoon die dit keer geen zelfmoord overweegt, omdat er een verbondenheid is met een straathoekwerker...

Gebrek aan getuigenis (witnessing) van ons werk houdt een risico in op vlak van duurzaamheid, omdat het dan moeilijk is voeling te (blijven) hebben met ons nut. Belangrijk hieromtrent zijn de verhalen die gaan over de onmeetbare verschillen die we maken.

Geef-het-terug-praktijken

Reynolds probeert ervoor te zorgen dat werkers verhalen horen die verteld worden over hun nut. Zij ziet dit als een ethisch imperatief. Het is een gemeenschaps-vormende praktijk. Reynolds organiseert hiervoor getuigenis-groepen.

Gebruikte vragen...

- Welke verhalen kunnen mogelijk verteld worden over je manier van zijn, je nut en werk momenteel? Welke praktijken van een geloof of van een overtuigde hoop leven in je werk?
- Welke veranderingen zouden vertrouwen of overtuigde hoop kunnen geven op vlak van een weten dat wat we doen er toe doet op momenten waarop geïsoleerdheid en wanhoop toeslaan?
- Hoe zouden wij ons weten omtrent het nut van andere werkers kunnen delen als een geef-het-terug-praktijk?

Reynolds' overtuiging is dat er in haar betaalde en onbetaalde werk sprake is van therapeutische, en zelfs revolutionaire, liefde. Ze herkent zich hier in Karl Tomm, die therapeutische liefde als een ethisch standpunt beschouwt. Ze refereert naar Maturana's werk, die geloofde dat liefde fundamenteel is voor sociale activiteit, en dat liefde niet voortkomt uit samenzijn; liefde brengt ons samen. Ze wil hierbij alert blijven om cliënten en andere werkers niet met haar eigen behoeftes op dit vlak te belasten.

Freire beschreef revolutionaire liefde als een act van moed en engagement t.o. anderen, per definitie emancipatorisch en andere acts van liefde voortbrengend. Revolutionaire liefde kan voor hem onmogelijk samen bestaan met machtsmisbruik.

Reynolds van haar kant vraagt zich af of 'liefde' niet de hele tijd 'gebeurt', zelfs in omstandigheden van sterke repressie en in de meest wanhopige omstandigheden. Zelfs dan vindt revolutionaire liefde solidariteit, inspireert zij waardigheid en verzet in al zijn openlijke en verdeckte vormen. In R's ervaring hebben overlevers van foltering en politiek geweld haar dat geleerd. Hun revolutionaire liefde behelst verzetshandelingen.

Voor Freire was het doel van dialoog de intentionele transformatie van de wereld, een act van creatie. De deelnemers in een dialoog vechten voor het herwinnen van hun spreekrecht, ze verzetten zich tegen onderdrukking, en engageren zich in relaties die hun menselijkheid bevestigen. Een diepe liefde voor mensen en voor de wereld, engagement voor hun zaak, bevrijding, is noodzaak. Dialoog noodzaakt nederigheid, geloof in mensen, hoop en kritisch denken. Voor Freire behelst kritisch denken een erkenning van de solidariteit van de mensen in de wereld, een zicht op de wereld als in constante transformatie, en actie.

Reynolds' collega Allan Wade zet een vraagteken bij die termen, omdat die de lat behoorlijk hoog leggen, en van de ander iets in ruil lijken te vragen wat die niet per se zouden willen, of kunnen, geven. Misschien, stelt R, mag revolutionaire liefde de standaard voor ons *werk* zijn, zonder dat we de

lat zo hoog moeten leggen voor onszelf of anderen *persoonlijk*, en zonder hiervan een hoger soort expressie van menselijke relaties te maken.

R moedigt aan om aandacht te hebben voor de manier waarop we in ons werk zelf *ook* worden getransformeerd. Hier haalt ze het werk van Martin Baro aan: zich openen t.o. de ander, een bereidheid om zich te laten bevragen door de ander, te luisteren naar diens woorden, als apart wezen, in dialoog: de realiteit aan te gaan in een relatie *tegenover* en *met* de ander, zich te verenigen in solidariteit, in een worsteling waarin beiden zullen worden getransformeerd.

Ook Harlene Anderson, collaboratief therapeut, ziet de dialoog als wederzijds transformerend voor therapeut en cliënt.

En ook Michael White vraagt erkenning voor de manier waarop de cliënt bijdraagt aan de transformatie van de therapeut. Hij beschreef hoe hij manieren zocht om hierover openlijk met cliënten te spreken; iets waar R hem in volgt. Hier is een ethisch aspect mee verbonden: dit *niet* te delen kan iets wegnemen van de relatie en van de cliënt: mijn 'bewogen zijn' is immers een *relationele* ervaring, niet helemaal de mijne.

We mogen ons de vraag stellen welk verschil het voor cliënten kan maken, te weten dat zij ons eveneens veranderen. Let wel... niet passend zou het zijn wanneer dit te doen de werker centraal zou plaatsen, en niet nuttig zou zijn voor de cliënt.

R zelf schrijft dat de verhalen van overlevenden van foltering, van 'residentiële scholen' en van andere schendingen van mensenrechten, haar zich nederig hebben doen voelen, ook haar hebben ontsteld, geïnspireerd, bewogen en getransformeerd. Dit soort transformatie komt tot stand in solidariteitsrelaties doorheen onderlinge verschillen, in helpende relaties met co-werkers en cliënten. R hecht er veel belang aan erkenning te blijven geven voor wat zij allemaal leerde van cliënten en co-werkers, zoals Bell Hooks en Ron Scapp stellen, doorheen deze transformerende relaties; het eindresultaat van deze transformatie is wederzijdsheid, partnerschap, en gemeenschap. Dit staat allemaal in scherp contrast met de mainstream professionele discours die stellen dat we neutraal en onveranderd dienen te blijven in ons relationeel werk, omdat we anders onszelf in het centrum plaatsen.

Als activist, stelt R, haalt zij haar energie uit het deelnemen aan de spontane co-creatie van 'ruimtes van recht-doen', en uit de belichaamde connecties met onbekende anderen die haar omarmen met begeesterde solidariteit in directe actie tegen verdrukking. Dit creëert hoop en geeft inspiratie in het werk. Dit noemt R het sociaal-goddelijke.

Maffesoli schrijft hoe het sociaal-goddelijke ons toelaat om sociale ruimtes te creëren in het hart van de koude, onmenselijke metropolis; de ontmenselijking van het stedelijke leven laat groepen geboren worden waar passies en gevoelens worden gedeeld, waar, aldus Lacey, een gevoel kan bestaan van samenzijn in zelfgestuurde en samen gecreëerde omgevingen.

R streeft ernaar zulke ruimtes te creëren. Richard Day schrijft over de momentane punten van connectie waar we elkaar ontmoeten, en waar iets gebeurt dat transformerend werkt en compatibel is met onze collectieve ethiek van recht-doen. Momentane ervaringen van het sociaal-goddelijke maken ons niet enkel weerbaarder tegen burnout, maar voeden ook onze hoop voor rechtvaardige maatschappijen en globale rechtvaardigheid. Er bestaan altijd onverwachte mogelijkheden tot zulke transformaties, als getuigen van en geconnecteerd met het belangrijke werk van anderen. Het is deze gezamenlijkheid die maakt dat we het werk als doenbaar kunnen blijven ervaren, dat we duurzaamheid kunnen blijven ervaren.